

Вони означають відпущення сиру («сиро-пуст»). Колодій, Туриця – це, на наш погляд, давніші назви і стосуються культу небесних світил Сонця та Місяця. Деякі дослідники припускають, що Масниця бере свій початок від свята на честь язичницького бога Велеса [6, 64]. До речі, саме на Масничному тижні українські жінки особливо вшановували свято Власія (Велеса, Волоса, Бика-Тура). Зрозумілою, за походженням, є і назва – Туриця.

До того ж, українська Масниця зберегла не тільки свої предковичні наймення, а й архаїчні риси обрядовості.

Найважливіші складові свята збереглася лише в пам'яті літніх людей, у народних переказах і описах дослідників:

Колодійні обрядодійства;
Зустріч Масниці;
паління багаття;
жіноча колодка (в'язання, волочіння, чіплення колодки);
взаємні гостини, спільна трапеза з ритуальними стравами;
вшановування молодят;
святкування Власія;
катання на конях;
зимові розваги: спускання з гір, фуркало, протиборства тощо.

веснянки, водіння танків («Козла»)
прощальні вечорниці – складки, молодіжна колодка;
обходи «Ряжених», «Машкара»;
поминання померлих;
проводи Масниці;
церемонії Прощення тощо.

На загал українська Масниця неповторна й колоритна. Вона складається з елементів як весняного, так і зимового циклів народного календаря. Та обставина, що обрядовість Масниці містить фрагменти астрального культу і пошанування предків та майже позбавлена християнських ритуалів, дала підстави дослідникам ототожнювати її з прадавнім святом часів народівір'я – Проводами Зими та Зустріччю Весни [7, 282], святами весняного сонця (Колодія) та Новоліття.

Праукраїнці вірили, що колективно виконуючи певні ритуали з піснями, згуками, танками, рідженням, сміхом, можна прогнати божество мороку і смерті – Зиму та закликати, загувати життєдайну Весну. У часи сонцепоклонства, а особливо після утвердження язичництва на Русі, це свято збагачується обрядовістю астрального культу.

Із прийняттям християнства великі народні свята поступово пристосували до головних християнських. Свято проводів Зими та зустрічі Весни збігалося з християнським передвеликодним Великим постом.

Тривале в часі веселе свято своїм характером було несумісне з ідеєю постування, тому його розділили семитижневим постом. А обрядовість

Н. ЗЯБЛЮК

МАСНИЦЯ В УКРАЇНІ (структурні особливості)

Масниця, одне з найулюбленіших традиційних свят українців, розпочинає весняний цикл календарної обрядовості. Це веселе, запашне, голосисте народне свято, сповнене релігійно-міфологічними ритуалами й унікальними обрядодійствами, припадає на останній день тижня перед Великим постом.

Масницю називали також Масляною, Масляницею, Сиропустом, Сиропустним тижнем, Колодієм, Колодкою, Турицею та ін.

Вже самі назви свята свідчать про його прадавні корені та той шлях, який воно пододало від основ народівір'я до сьогодення.

Ой Масляна, Масляна,
Яка ти маленька.
Якби тебе сім неділь,
а посту їдненька (1)

Назви Масляна, Масниця, Масляниця походять від слів масло, масний, оскільки упродовж свята споживали, зазвичай, тільки страви з набілу (молочних продуктів). З'явилися ці назви, за твердженням дослідників, не раніше XVI ст. [4, 755]. Терміни «Сиропусний тиждень», «Сиропуст», «Неділя Сиропусна» вживано переважно у святцях, церковних книгах та літописах XVI ст. [5, 312].

весняного народного свята, на думку М. Грушевського, перейшла до окремих свят і насамперед до Масниці та Великодня [8, 194].

Різні погляди висловлювали фольклористи, етнографи на природу обрядовості свята Масниці. Одні пов'язували її з сонячним культом, інші – з трудовою діяльністю людей, сільсько-господарськими роботами. Відомий історик, дослідник української культури Д. Антонович висловив слушну думку: «народні маси зберегли найбільше старовинних вірувань, що сполучені з культом небесних світил, а все інше має пізніший і очевидно наносний характер» [9, 196]. До речі, основоположник геліобіології О. Чижевський вважає, що життя більшою мірою є виявом космічного, аніж земного, а кожне биття органічного пульсу узгоджене з биттям космічного серця – грандіозною сукупністю туманностей, зірок, Сонця і планет [10; 33].

Свято Масниці, зберігаючи низку архаїчних рис, зазнало, однак, значних змін, як з погляду ідеології обрядовості, так і його тривалості.

Тільки досить умовно можна проводити аналогію окремих елементів цього свята із складовими його язичницького попередника. Святкування Масниці за християнської доби чітко приурочене до Великого посту і залежить від Пасхалій. Відповідно, це свято не має фіксованої дати: воно щороку проводиться в кінці лютого – на початку березня, себто на межі зими й весни.

Скорочення періоду святкування Масниці – від двох тижнів до семи днів – відбулося ще в 2-й половині XVII ст., а у XX – свято обмежується переважно двома – трьома днями.

Про українську Масницю в загальних рисах писали дослідники, етнографи, фольклористи. На жаль, ґрунтовної наукової розвідки, яка б розкривала всю повноту, неповторність, локальні особливості цього свята в Україні, досі немає.

Як і кожне значне свято, Масницю зустрічали, справляли і проводжали. До нього готувалися старанно і заздалегідь, особливо передостанні два тижні. Ці передмасничні тижні мали свої назви. Так, передостанній до Масниці тиждень (третій перед Великим постом) називався Всеїдним [11, 146], Всеядним [12, 6], Блудною неділею [3, 280] Вседною неділею [4, 296] Загальницею [5, 104] тощо.

На Всеїдному тижні віруючим дозволялося споживати будь-яку їжу, в тому числі й скоромну (м'ясну та молочну) щодня. «Всеядним названо тому, що цього тижня ні в п'ятницю, ні в середу не постять, а їдять все» (16, 43). Назви «Блудна неділя», «Заблудна Неділя» – християнського походження, оскільки у неділю на цьому тижні в церковній Богослужбі згадується притча про блудного сина, що має глибокий моральний зміст і символічне значення: блудною є кожна людина, що покинула Бога.

Зазначимо, що, за церковним календарем, Всеїдний тиждень позначений як неділя Блудного сина і віднесено його (як і Тиждень митаря і фарисея, М'ясопусний тиждень, Сиропусний тиждень, а також Великий піст) до передпасхального періоду [17, 6].

На Всеїдній жінки не пряли конопель, бо міль переїсть. Тільки вовну можна було прясти. А ще на цьому тижні не купували поросят, «бо з їх сала не їсти і свиней на сало не дожидать. Це тому, що поросята відчують смалятину, жахаються, нудьгують, головщину на себе чують, не їдять, маршавіють, занихаються і ростуть погані» [18, 178].

Про Всеїдний тиждень існували цікаві перекази й повір'я.

На Всеїдній співають різних пісень, а найбільше приспівують:

А в свата, свата нові ворота.

нові ворота – біленька хата.

Біленька хата – вишневий садок.

Де будем гулять – веселий куток [18, 175].

Наступний тиждень після Всеїдного – Переступний [19, 241]. Цей останній тиждень перед Масницею називали ще «Рябим» [20, 159; 21, 184], «Гижковим», «Гижчаним» [22, 219, 169], «М'ясопусним» [23, 185]. На Переступному тижні їдять скоромне щодня, крім середи та п'ятниці. Виходить два дні посту на тиждень, з «переступом через два дні» [13, 280].

«Переступна – це значить, що уже переступило, що у середу і п'ятницю не можна їсти скорому» [24, 170].

Цього тижня ще справляють весілля, бо вже наступного – Масляного тижня – не годиться «парубкові і дівці гуляти весілля. хіба молоді будуть обоє вдовці або котрий-небудь з них – то можна весілля гулять» [25, 92].

На Переступному тижні готувалися до Масниці: купували сир, масло, сметану (хто не мав свого), а також мазали хати, прибирали, щоб чисто було. Очікуючи з нетерпінням свята, на Слобожанщині приспівували:

По рябої, по малої, святочкі мої,

Доплигаєм, додибаєм до Масляної [18, 175].

Передмасничний тиждень люд називав іще «поминальним», бо у суботу (на Поліссі і в п'ятницю) вшановували пам'ять померлих родичів. Поминальні ритуали були важливою складовою масничної обрядовості.

Вшановували померлих як на Переступному тижні (п'ятниця, субота), так і на Масляному (субота, неділя). Поминали предків і вдома спільним обідом, і в церкві – парастасом (панахида). У ці дні в давнину святкували і не виконували важкої роботи. Вважали за гріх, наприклад, у Поминальну суботу мазати хату: «Люди хлібом поминають душі мертвих, а ти глиною» [26, 197].

На Полтавщині в суботу перед Масляною по-

минали також самогубців. «В цей день нічого не роблять. Печуть книші та пиріжки й гарячими розносять де самі старі баби, як «милостиню» за всіх мертвих, побитих, повішаних, потоплених» [27, 123].

Гарячий хліб і страви роздавали, бо вірили, що душі предків живляться парою.

Поминальну суботу на Гуцульщині називали іще «дідівною», «задушною». За переказами, колись давно діди випросили у Бога три суботи в році, у які треба поминати і молитися за померлі душі. А натомість і «душі із того світа молетци тогди так само за нас» [28, 240].

Та чи не найбільше елементів від прадавнього пошанування предків збереглося в поминальних обрядах на Поліссі. Тут поминальні дні називали «дідами», «дедами».

До речі, на Поліссі саме «весняних дідів» вважали головними дідами [29, 39].

До кінця ХХ ст. зберегли українці відданість традиції шанування предків. І це незважаючи на складні історичні перипетії, руйнування суспільних формацій, виснажливі війни, страшні голодомори, техногенні катастрофи тощо.

Переступний тиждень завершувався М'ясопусною неділею. М'ясопуст означає відпущення (припинення) споживання м'яса впродовж восьми тижнів, аж до Великодня. [У Західній Європі М'ясопуст називають Карнавалом від італійського «карне-вале», що дослівно означає «прощай м'ясо» [30, 71].

У М'ясопусну неділю споживали чи не найбільше м'ясних страв, заговляючись на Масницю. Цей день ще називали «Заговини», «Пушчальна неділя» [31, 248], «Пущення», «Гишкове пущення», «Ножкове пущення» [32, 153], «Ножані запусти» [15, 104], «Нижкові заговини» [33, 77] тощо.

Назви «Гишкове», «Ножані» походять від обов'язкової в цей день страви – холодцю зі свинячих ніжок, якою неодмінно, за давнім звичаєм, заговлятися. Крім холодцю, на Заговини готували багато інших страв: печеню, ковбаси, запечену птицю, пиріжки з м'ясом, смажене сало тощо. «Заговівляються салом та м'ясом, бо у Масницю цього не їдять» (34, 233), бо вже після Пущення про м'ясо і сало геть не згадує цілих вісім тижнів, аж поки на Великдень не розговієшся.

З напоїв на Пущення варили горілку з медом, цукром.

Цю Пушчальну неділю віруючі називали також Страшносудною неділею [35, 269; 36, 261], оскільки цього дня в церквах Страшному Суду присвячувалася вся Богослужба [30, 70]. Благочинні від самого рання вдягали чисту білизну і сумували цілий день, очікуючи Страшного Суду [15, 104; 19, 242].

Надвечір усі мешканці сіл, містечок та хуторів справляли Пущення, на якому співали, тан-

цювали, жартували. Заговлялися аж до півночі гуртом, кривні, свояки, приятелі, сусіди, споживаючи тільки м'ясне, «забійне» (37, 112). А що не з'їдали, то залишали на столі до ранку, вірячи, «що вночі прийдуть їсти (вечеряти) всі небіжчики – родичі, сироти та всі ті, що в цей вечір не вечеряли» [38, 241].

Молодь справляла Заговини окремо від дорослих. Дівчата готували вечерю в складчину, а хлопці з музикантами йшли до дівчат, несли напої й гостинці.

У М'ясопусну неділю вже не гуляли весіль і священники не вінчали. А ще в цей день молодята повинні були обов'язково йти чи їхати до родичів молоді і нести хліб та сіль [39, 1]. «Якщо у зятя в цей день чомусь нема хліба, то він не наважиться піти до тестя, вважаючи невивічливим іти до нього без хліба» [40, 444].

Цього дня не можна нічого шити – буде «заушниця» тобто свинка [33, 77], а чоловіки не вкладалися спати разом з дружинами, щоб вовки не поїли поросят (40, 445).

Наступного дня після Пущення починалася Масниця.

Масницю стрічали, вшановували, проводжали радо і вселюдно. «Коли надходи Масляна, то люди заговівляють, їдять м'ясо, сало. Коли приходить Масляна, то люди їдять вареники, ідуть в гості, співають, веселяться, гуляють... Коли проходе Масляна, то її люди випроводжають...» [41, 102].

«Старі люди кажуть, що Масляна це як провозання М'ясниць» [42, 238].

«Зразу наставляють Масницю..., потім святкують, а тоді проводять, і тиждень пройшов» [43, 178].

У народному календарі Масляний тиждень є межею між зимою та весною.

Відомо, що від Різдва до Масниці тривають М'ясниць (Мнясниць, М'ясоїд). При цьому тривалість М'ясниць щороку неоднакова (десь від п'яти до семи тижнів), залежно від того, на яке число припадає Великдень.

З приводу початку Масниці існує народна приповідка: «Як Масна сьома, то поїсця із стріхи солома», тобто як шість тижнів М'ясоїду, а Масниця сьома, то зима буде довга й холодна. А худоба з голоду їстиме соломі з стріхи [44, 184].

Масниця була тижнем свят, розваг, смачної їжі, гулянь, веселощів, взаємних гостювань і частувань, катання на конях тощо. У містах люди розважались передусім на балах, маскарадах, у театрах.

У Масничний тиждень вже не можна було їсти м'ясного, а тільки молочне (молоко, сир, масло, сметану та ін.), яйця, рибу. «Як немає в кого молочного, то їдять пісне, бо м'ясне їсти гріх» [45, 185; 11, 230].

Найголовнішою обрядовою масничною стра-

вою скрізь в Україні були вареники з сиром, щедро приправлені маслом та сметаною.

Почекайте, вареники,

Прийде на вас Масниця [46, 188].

«Зазвичай на Масницю потрібно їсти вареники у маслі, щоб усе літо і вік жити як вареник у маслі» [47, 360].

Вареники з сиром готували з пшеничного або гречаного борошна щодня і в кожній оселі. Варили вареники з сиром «ни менш як два рази в день, а то і три, чотири рази» [48, 115].

Їх їли всі в родині, ними пригощали й гостей [49, 160].

Про вареники з сиром йдеться в багатьох піснях, яких співали на Масляну:

Масляна. Масляна,

Як на тебе добре жить,

Вареники з сиром їсти,

Ще й горілочку пить [50, 52].

На Харківщині любили приспівувати:

Мир миром,

Пирого з сиром,

Вареники в маслі,

В нас бояри прекрасні,

Помирімося... [51, 10].

Відомо, що вареники – улюблена страва всіх верств і станів української людності. Про це свідчать численні зразки народнопоетичної творчості українців (пісні, легенди, приказки, оповіді тощо). В скромні дні вареники готували з м'ясом, сиром, а в пісні – з капустою, маком, грибами, урдою (розтерте конопляне сім'я) тощо.

В літньо-осінню пору ліпили вареники з ягодами (суницями, полуницями, чорницями та ін.), а також з вишнями, сливами, яблуками, абрикосами тощо.

Без вареників не відбувалися ні календарні, ні родинні свята.

З варениками йшли провідувати породіллю: «щоб була повна, як вареник». Вареники варили на храмові празники, весілля, поминки, на толоку. Молодь готувала цю страву на свої свята – Катерини і Андрія.

Вареники – божі хваленики,

Усі люди хвалять, а не всі варять [52].

Не всі варили, бо не в кожного був достаток. На Черкащині є приказка:

Вареники – великомученики

Великі муки терпіли,

В великих казанах кипіли... [46, 192].

До вареників на Харківщині примовляли:

Вареники – великомученики

Велику муку терпіли,

В окропі кипіли понанихані,

Маслом очі позаливані.

Я вас, вареники, величаю,

І в сметану вмочаю [53, 9].

Вареники з сиром у Масничий тиждень – не лише національна страва. В давнину, очевидно,

вони були ритуальною стравою, пов'язаною з люнарною символікою. Адже справляють Масницю завжди на місяці-молодику. «Масничий місяць заговляється варениками» [54, 26].

На Полтавщині існує прикмета: скільки днів Масниці захопить старий місяць, стільки тижнів Великого посту буде холодно. Один день відповідає одному тижню.

Коли б раптом місяць-молодик народився не на Масницю, а на першому тижні Великого посту, то, за народними повір'ями, це був би місяць «чернець». Кажали:

Коли буде місяць чернець,

то буде світу кінець [54, 26].

Але такого не буває, бо місяць-молодик «хоч ріжки, а вмочить у масло» [55, 136].

Отже, вареник – це символ молодого місяця, форму якого він передає [56, 5].

Зрештою, і сир також є символом світлого місяця. Про обрядове вживання сиру, як продукту давнього жертвоприношення, свідчать пам'ятки писемності [57, 113]. Все це кореспондується із вшануванням під час Масниці опікуна тварин Святого Власія (Велеса).

Звісно, що ритуальну їжу готували передусім для богів, духів, предків. Трапеза призначалася для єднання богів і людей, предків і нащадків. Вона мала сприяти добробуту, довголіттю, плодovitості як людей, так і худоби, а також щедрому врожаю тощо.

Слід зазначити, що в народнопоетичній творчості українців є чимало легенд, переказів про магічні властивості сиру із вареника, спожитого останнім напередодні Великого посту.

У Сиропусний тиждень, крім вареників з сиром, готували й багато інших страв з набілу: пироги та налисники з сиром, сирники, молочну кашу, молочний кисіль та ін.

У цей час вживали багато масла, сметани, молока, а також яєць і риби. Рибу і яйця («смажено») готували переважно на маслі. Крім вареників та згаданих вище страв, у різних регіонах України на Масницю споживали й свої, місцеві.

Щодо напоїв, то в останні два століття на Масляну пили здебільшого горілку, мед-горілку, квас з яблук і груш-дичок, різні настоянки, наливки, варенуху тощо.

Як ми вже зазначили, головною стравою на Сиропусному тижні були вареники з сиром, маслом і сметаною. Вареники стали знаком Масниці в українців, як «бліни» (млинці) у росіян [58, 47].

Споживання млинців (блинців) під час Масниці не було характерним, хоча в деяких регіонах (Чернігівщина, Слобожанщина, Південь України та ін.) їх готували поряд з варениками. Млинці ладили з гречаного або пшеничного борошна на молоці, яйцях і смажили на маслі. Їли млинці, як і вареники, зі сметаною. Найбільшої популярності набули млинці в Україні під час

Масниці, вже з 2-ї половини ХХ ст. по містах, коли директивно впроваджувалися нові свята та обряди «епохи розвиненого соціалізму», зокрема «Свято проводів зими і зустрічі весни».

1. Зап. *Зяблюк Н.* від Мацюк К., 1910 р. н., с. Горошків Тетіївського р-ну Київської обл., 1995.
2. Зап. *Зяблюк Н.* від Козак Таїсії Іванівни, 1934 р. н., с. Старомиропіль Романівського р-ну Житомирської обл., 2006.
3. Зап. *Зяблюк Н.* від Коваль І., 1934 р. н., с. Бохоники Вінницького р-ну Вінницької обл., 2000.
4. *Брокгауз Ф., Еврон Н.* Энциклопедический словарь. – СПб., 1896. – Т. 36.
5. *Тереженко А.* Быт русского народа. – М., 1847–1848. – Вип. I–VII.
6. *Снегирев И.* Русские простонародные праздники и суеверные обряды. – М., 1837–1839. – Вип. I – IV.
7. *Гларіон*, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992.
8. *Грушевський М.* Історія української літератури. – К., 1993. – Т. 1.
9. *Антонович Д.* Українська культура. – К., 1993.
10. *Чижевский А.* Земное эхо солнечных бурь. – М., 1976.
11. Науково-галузевий архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ), ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 246. Зап. *Ревуцький С.*, с. Старе Місто Вінницького р-ну Вінницької округи, 1928.
12. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 6. Зап. *Романюк Ф.*, с. Коровинці Бердичівської округи 20-і рр. ХХ ст.
13. *Кримський А.* Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. – К., 1928. – Ч. 1.
14. *Возняк М.* Народний календар із Овруччини 50-х рр. ХІХ ст. в запису Михайла Пйотровського // *Древляни.* – Л., 1996.
15. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 308, арк. 104. Зап. *Пожилюйко М.*, с. Жеребилівка Яришівського р-ну Могилів-Подільської округи, 1929.
16. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 43. Запис із м. Тараща на Київщині 20-і рр. ХХ ст.
17. *Кислашко О., Кислашко Я.* Короткі відомості про свята православної церкви. – К., 1992.
18. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 552, арк. 175. Зап. *Гончаренко Ф.*, с. Толстівська земгорада Хотінського р-ну Сумської округи.
19. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 241. Зап. *Данилюк О.*, с. Черепашинці Калинівського р-ну Вінницької округи 20-і рр. ХХ ст.
20. *Дикарев М.* Народний календар Валуйського повіту [Борисівської волості] у Вороніжчині // *Мат-ли українсько-руської етнології.* – Л., 1905. – Т. VI.
21. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 552, арк. 219. Зап. *Ревуцький С.*, с. Старе Місто Вінницької округи 20-і рр. ХХ ст.
22. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 219. Зап. *Барин Митко Кирилович*, с. Гута Мовчанська Станіславчицького р-ну Могилів-Подільської округи 20-і рр. ХХ ст.
23. *Познанський Б.* Третій лист з Дударів // *Основа.* – 1862. – № 4.
24. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 573, арк. 170. Зап. *Петровіцький Б.*, м. Васильків Київщина.
25. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 251. Зап. *Бабій П.*, с. Немиринці Кузьминського р-ну Проскурівської округи 20-і рр. ХХ ст.
26. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 197. Зап. *Украдиженко П.*, с. Тишківка Шевченківської округи, 1929.
27. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 123. Зап. *Михайленко С.*, с. Михайлівка Бригадірівського р-ну Кременчуцької округи 20-і рр. ХХ ст.
28. *Сеньків Іван.* Гуцульська спадщина. – К., 1995.
29. Из Полесских записей Л. Ивлевой // Судьбы традиционной культуры. – СПб., 1988.
30. *Катрій Ю.* Пізнай свій обряд. – Нью-Йорк – Рим, 1982. – Ч. 1.
31. ІМФЕ, ф. 1 д., од. зб. 549, арк. 248. Зап. *Дейко С.*, хутір Печерев Шишацького р-ну на Полтавщині 20-і рр. ХХ ст.
32. *Маркевич Н.* Жизнь и поверья, кухня и напитки малороссиян. – К., 1860.
33. *Іванов П.* Жизнь и поверья крестьян Купянського уезда, Харьковської губ // Сборник Харьковского ист.-фил. общества. – Х., 1907. – 17. Х.
34. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 233. Запис із х. Ченакалівка, Бригадірівського р-ну Кременчуцької округи (п/ф Бар) Могилівської округи.
35. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 550, арк. 261. Зап. *Неборак П.*, с. Гармаки (п/ф Бар) Могилівської округи.
36. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 550, арк. 261. Зап. *Кривовид*, с. Липівка Томашпільського р-ну Тульчинської округи, 20-і рр. ХХ ст.
37. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 552, арк. 112. Запис із с. Немиринці Кузьминського р-ну Проскурівської округи.
38. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 241. Зап. *Мельничук М.*, с. Чагів на Уманщині (п/ф Оратів), 1928.
39. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 454, Зошит 1, арк. 1. Зап. *Боголюбова* на Чернігівщині.
40. Харьковский сборник. – Х., 1893. – Вип 7.
41. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 799, арк. 102. Зап. *Матієнко О.*, с. Рубанівка Карлівського р-ну Полтавщина, 1929.
42. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 550, арк. 238. Зап. *Лук'яненко В.*, с. Довжин Чупахівського р-ну Сумської округи, 20-і рр. ХХ ст.
43. ІМФЕ, ф. 1 д., од. зб. 818, арк. 178. Зап. *Головка К.*, с. Нова Гребля Глинського р-ну Роменської округи, 1929–1930.
44. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 552, арк. 184. Зап. *Труш І.*, с. Шелепухи (п/ф Мошни) на Київщині 20-і рр. ХХ ст.
45. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 308, арк. 185. Зап. *Ревуцький С.*, с. Великі Хутори, с. Малі Хутори, с. Старе Місто Вінницької округи, 1928.
46. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 552, арк. 187. Зап. *Фесенко М.*, с. Деренківець Корсунського р-ну Шевченківської округи, 20-і рр. ХХ ст.
47. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 549, арк. 360. Зап. *Фесенко М.*, с. Деренківець Корсунського р-ну Шевченківської округи, 20-і рр. ХХ ст.
48. ІМФЕ. – Ф. 1, од. зб. 816, арк. 115. Зап. *Ситник О.*, с. Красний Пахар, м. Дебальцево, Сталінської округи (тепер Донецька обл.), 1928.
49. *Малинка А.* Этнографические мелочи (из местечка Веркиевки Нежинского уезда, Черниговской губ.) // Этнографическое обозрение. – 1898. – №1.
50. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 52. Зап. *Кливаденко К.*, с. Турбівка Білоцерківського р-ну Київщина, 20-і рр. ХХ ст.
51. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 309, арк. 10. Зап. *Надутьий Д.*, ст. Люботин (Хвисаківський завулок) на Харківщині, 1928.
52. Зап. *Зяблюк Н.* від Кравчук Г., 1922 р. н., с. Черняхів Київської обл., 1998.
53. Зап. *Олійник Н.* від Романенко У. Д., 1923 р. н., *Андрушенко Є.*, 1916 р. н., *Новосад Г.*, 1934 р. н. [У 1997 р.] // Муравський шлях – 97. – Х., 1998.

54. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К., 2002.
55. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 136. Зап. *Задорожний І.*, с. Соснова, Переяславського р-ну Київської округи, 20-і рр. ХХ ст.
56. *Дикарев М.* Програма для зібрання відомостей...
57. *Сумцов Н.* Сыр в поверьях и обрядах // Культурные переживания. – К., 1890.
58. *Соколова В.* Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов XIX – начало XX в. – М., 1979.
59. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 761, арк. 180. Запис із с. Дружня Бородянського р-ну на Київщині, 20-і рр. ХХ ст.
60. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 154. Запис з Носівського р-ну Ніжинської округи, 20-і рр. ХХ ст.
61. ІМФЕ. – Ф. 1 д., зб. 309, арк. 205. Зап. *Гнипа П.*, хутір Заворскло (Мало-Перещепинська п/ф) Полтавської округи, 1929.
62. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 28. Зап. *Кливаденко К.*, с. Турбівка, Білоцерківської округи, 20-і рр. ХХ ст.
63. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 34. Зап. *Рудзевич І.*, с. Новий Любар Любарського р-ну Бердичівської округи, 20-і рр. ХХ ст.
64. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 115. Зап. *Фараонов Ф.*, с. Бахматівці (тепер Хмельницька обл.), 1928.
65. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 629, арк. 14. Зап. *Фаранов Х.*, с. Бахматівці, 20-і рр. ХХ ст.
66. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 9. Зап. *Мазуренко М.*, с. Гізовщина Бердичівської округи, 20-і рр. ХХ ст.
67. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 309, арк. 255. Зап. *Осиковий К.*, с. Збаражівка Плисківського р-ну Бердичівської округи, 1929.
68. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 551, арк. 247. Зап. *Зарванський А.*, с. Луги Чечельницького р-ну Тульчинської округи, 20-і рр. ХХ ст.
69. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 146. Зап. *Блажевич В.*, с. Сульжик Гринівського р-ну Шепетівської округи, 1929.
70. Зап. *Зяблюк Н.* від Антонюк О., 1927 р. н., с. Обенижі Турійського р-ну Волинської обл., 2004.
71. *Теодорович Н.* Волынь в описании городов, местечек и сел. – Ковельский уезд, Почаев, 1903. – Т. V.
72. ІМФЕ. – Ф. 1 д., од. зб. 312, арк. 221. Зап. *Скляренко С.*, хутір Фелонов с. Вільшана Сумська Харківської округи, 1928.
73. Матеріали до української етнології. – Л., 1912. – Т. 15.

